

A KILENC SZÁZ ÉVES TIHANY

Pénzes Balduin

VIHAROS SZÁZADOK

Aki állt már Tihany fokán és nézte az elmondhatatlan bájjal kitarult tájat, igazat ad néhai Mikes érseknek, aki váltig erősítette, hogy bár sok világot bejárt, de ennél szebb vidéket nemigen talált.

Meg is kedvelte az ember évezredekkel a magyarok történelme előtt. Erről tanúskodnak a sírokból előkerült korai bronzkorbeli (Kr. e. II. évezred) edények, a korai vaskorból (Kr. e. I. évezred eleje) itt maradt halomsírok (kunhalmok), sőt az ugyan e korból fennmaradt Óvár — a legnagyobb magyarországi földvár — egyenesen azt bizonyítja, hogy a félsziget ekkor központi erődítménye volt egy jelentős harci erővel rendelkező törzsnek. A Kr. e. első évezred utolsó századaiban itt lakó keltáknak nemigen maradt nyomuk, annál inkább a rómaiaknak. És micsoda nyomuk! Tihanyban ugyan eddig nem sikerült olyan fényűző villát kiásni, amilyen például a nem túl messze fekvő Balács-pusztai, de az apáti-hegyi és a Tihany és Aszófő közt lévő egész sor villa-rom beszédes bizonyítéka az itt folyt virágzó római életnek. Az ő emléküket idézi a Kr. u. III. századból való és ma is látható osztona is, amellyel a félsziget nyakát átvágták és szigetté tették. Kevesebb emléket hagytak reánk a később itt élt avarok és szlávok.

Itt alapított kolostort és telepített falut I. András király, a Szent István elleni merényletért megvakított és megsüketített Vászoly fia. András éppúgy pogányként nevelkedett, mint két testvére: Levente és Béla. De míg Levente haláláig pogány módra élt és pogány módon temetkezett el pogány dédapja földjén: Taksonyban, addig András Oroszországban, Nagy Jaroszláv udvarában, ahová menekülnie kellett, megkeresztelkedett és Oroszország védőszentjéről András (Andrej — Endre) nevet kapott.

A pogány herceg Jaroszláv buzgó keresztény udvarában, különösen feleségének, Anasztáziának, Jaroszláv leányának hatására jó keresztényé lett.

Szükség is volt erre, mert száműzetéséből hazatérve teljes zür-zavar fogadta. De ügyes viselkedéssel csakhamar lecsillapította a pogány magyarság zendülését. Vata lázadó hadainak szétoszlása után a vérontásból megmaradt három püspök jelenlétében megkoronáztatta magát és megparancsolta, hogy a pogány szertartásokkal mindenki hagyjon fel, mindenki keresztény hitre térjen és Szent István törvényei szerint éljen.

A belső rend helyreállítása után még egy nagy feladat várt rá: az országnak külső ellenségtől való megvédése. A külső ellenség ezúttal III. Henrik császár, Nagy Károly óta a leghatalmasabb uralkodó volt, aki éppen ezidőtájt állt hatalma tetőpontján. A császárnak elég oka volt a közbelépésre hűbéresének, Péter magyar királynak kegyetlen megvakítása és Magyarországnak,

mint a Pétertől átadott hűbértokoknak elvesztése miatt. A harc hol diplomáciai alkudozások, hol fegyveres összeesapás formájában majdnem a császár haláláig folyt. Legdöntőbb fordulata a vértesi csata, melyben Endre öccse és zseniális vezére, Béla, tönkrevverte a császár hadait. Henrik az 1053-iki triburi békében le is mondott követeléséről.

A belső és külső béke biztosítása után András elérkezettnek látta az időt, hogy végső nyugvóhelyéről és lelki üdvösségéről gondoskodjék. A cluny-i szellemtől lelkesedő század derekán élt, amikor az volt a felfogás, hogy jó kereszténynek legalább a templom udvarában, az előkelőnek pedig saját egyházában illik nyhennie halála után. Választása Tihany szépséges felszigetére esett és valószínűleg 1053 tavaszán megkezdte az építkezést. 1055-re elkészült a templom és a kolostor s a király, főpapok, előkelőségek és a nép jelenlétében ünnepélyesen felolvasták az alapító oklevelet és Szűz Mária és Szent Anyos tiszteletére felszentelték a templomot.

A Szentszűz tisztelete egyidős a magyar kereszténységgel; de nem véletlenül lett az új alapítás patronusa Szent Anyos (358?—453). Orleans egykori püspöke, Galliának e korban Szent Márton mellett legnépszerűbb szentje sem. Az Árpádok a szomszéd németiséggel szemben való szellemi védekezésül, András pedig a maga németek elleni küzdelmei tanulságaként is hozta a magyar kereszténységet a franciával kapcsolatba hozni. A francia királyok Klodvigtól kezdve védőszentjüknek tekintették Szent Anyost: az ő ereklyéinél kötöttek szerződést, szövetséget, az országnagykok pedig ott tették le a hűségüket. 1029 június 14-én, éppen annak évfordulóján, hogy Orleans Szent Anyos közbenjárására megszabadult Attila ostromától, világraszóló ünnepséggel új templomot szenteltek fel tiszteletére. Az ünnepségről Szent István udvarában is sokat beszéltek és minden bizonnyal ekkor hallott először a Szentről Vazul fia, András is.

Az öccsével, a nagyszerű vezéri képességekkel rendelkező Bé-lával való harca után menekülő Andrást Mosonnál elfogják és Zirceen őrzik. Ott is hal meg, de holttestét Tihanyba viszik; az ot-tani alsótemplomban pihen azóta is, valószínűleg Dávid fiával együtt.

Tihany első századai az apátság aranykora. Az alapító király adománylevelének értelmében, a cluny-i szellem izzásában virá-gzott a szerzetesi élet. Ennek bizonyosságai az e korból fennmaradt oklevelek. Bennük ugyan kevés szó esik a belső életről, hiszen rendeltetésüknek megfelelően elsősorban jogi ügyleteket rögzíte-nek, de éppen abból, hogy az apátság birtoka újabb adományok következtében megkészszerződik, kitetszik a virágzó szellemi élet; adományokra ugyanis csak virágzó, a környék előtt is nyilván-való buzgó élet készlet.

De van ennek az okleveleknél nem kevésbé meggyőző, máig is látható bizonyítéka: a felsziget északkeleti sziklafalába vájt barátlakások, az u. n. oroszkoí remeteség, amely minden bizony-nyal a XII. században keletkezett egyes nagyobb tökéletességre törekvő szerzetesek remetehajlamainak kielégítésére. A mi földün-kön oly szokatlan alapítás körülményei egyébként ismeretlenek. Századok múlva egy perben hivatkoznak valami Orosz nevű em-

bernek „István király ur” (II. vagy III. István) pecsétje alatt kelt végrendeletére, mellyel Anyos tihanyi apátságának szőlőt és szántót adományoz. Egy ugyane korból származó hamis oklevélben úgy említik ezt az Oroszt, mint aki a róla elnevezett Oroszkőben szentiszteleti célra kivájta Szent Miklós kápolnáját és a szerzetesek celláját, így remeteséget, fiókmonostort alapított és ellátására birtokot is adományozott.

A tihanyi apátságnak a tatárjárásig legnagyobb apátja Oros, a későbbi pannonhalmi apát volt. A nagy építkező, szervező, Pannonhalmát a tatároktól okosan és hősiesen védelmező, országos hatású főpap minden nagyszerű vonását már mint tihanyi apát magán viseli. A magyar kultúrtörténet leghálásabb azért a tet-téért, hogy kivitte II. András királynál, hogy megújítsa hasonló nevű, Tihanyban nyugvó elődének immár öreg alapítólevelét és összeírassa a tihanyi egyház népeinek szolgálatait és nevét. Az évekig tartó munka 1211. május 29-én készül el és 2000 magyar személy- és helynevével az alapító oklevélhez hasonlóan ez az oklevél is felbecsülhetetlen emléke nem csupán nyelvünk történetének, hanem a Balaton-környék településtörténetének is.

E nevezetes oklevélén kívül még valami bizonyítja, hogy az apátság jó viszonyban volt II. Endre királlyal: szentföldi hadjáratára készülöben drágaköves serleget kapott az apátságtól a keresztes hadak költségeire, amiért azután a király sóban bőségesen meg is fizetett.

A Fehérvár és Pannonhalma felől Dalmáciába menekülő IV. Béla királyt üldöző tatárok 1242-ben nem sok kárt okoztak a tihanyi apátságnak, de annál nagyobb válságon esett át 1272-77 között; ennek oka az a politikai zűrzavar volt, amelynek IV. (Kun) László kiskorúsága és anyjának kegyencuralma idején másutt is szomorú emlékei maradtak. Az apátság élén 1274 november 23-án egyszerre „frater P. ciszterci rendi tihanyi apát” tűnik fel. Bár László király 1276 július 20-án még kiváltságot ad az apátságnak, hat héttel később már adás-vevés tárgya, Benedek esztergomi érsek azzal a megokolással, hogy a szegénységre jutott tihanyi apátságban az istendicséret majdnem teljesen megakadt, így a monostori élet valósággal megszűnt és azért is, mert az érsek szánja a veszprémi egyház minap történt pusztulását, a tihanyi egyházat, amely közvetlenül az esztergomi egyház lelki és anyagi hatósága alá tartozik, Gyermeney nevű Esztergomhoz közelfekvő faluért cserébe átadja a veszprémi egyháznak. Ettől kezdve a veszprémi püspök nevezi ki a tihanyi apátot.

A kolostori élet elhanyaglásában mostantól kezdve nagy szerepe lesz a kolostortól nem messze felépített várnak. A tatárjárás tanúságaként ugyanis országszerte nagy várépítkezés kezdődött. Ekkor (1260—62) építtette a szigligeti várat a pannonhalmi főpap, ugyancsak ekkor jelenik meg IV. Kelemen pápa bullájában az első adat a tihanyi várról. E vár felépültétől kezdve az Árpád-kor végéig Szent Anyos monostoráé volt, de III. András király saját kezelésébe vette és így tartották az Anjouk is.

Egyébként az Anjouk alatt, bár az apátok állandó küzdelemben vannak birtokaik védelmében és a kolostort szorongató vár birtoklásáért, mégis rendezett szerzetesi élet folyik a kolostorban, jogi és deáki tudományban jártas szerzetesek egymásután állít-

ják ki hiteles helyi (közjegyzői) okirataikat, a pápa pedig elég gyakran ad fontos megbízatást az egyes apátoknak.

A viszonylagos virágzás folytatódik Zsigmond király alatt is. A nagy erélyű György apátnak sikerült a Zsigmondtól Somosi Jánosnak elajándékozott várat birtokaival együtt visszaperelnie. A kolostor így egyelőre kiszakította magát legnagyobb ellensége, a vár szorító karjaiból. Az ő restaurátori tevékenységét nem kevesebb tüzzel folytatta Demeter apát. Jogainak védelmében 1417-ben a konstanzi zsinat pápai bírósága előtt is hadakozott, s ha sikert nem is ért el, kieszközölte Zsigmond királytól, hogy Apáti, Tihany falu azóta elpusztult elődje, vasárnapra hetivásár jogot, pünkösdi és Nagyboldogasszony ünnepére pedig országos vásár tartásának jogát kapja.

Tihany vára és monostora 1480-ban egy világi ember, „Egregius” Dankházi Bálint birtokába került. Ezzel a commendátor-rendszer, vagyis a mi esetünkben az, hogy a monostort világi vagy egyházi, de nem bencés szerzetes birtokolja, itt is bekövetkezett. A commendátorokat természetesen nem nagyon érdekelte a kolostori élet; őket elsősorban a birtokok és jövedelmek érdekelték. Egy vizitátori jelentés 1508 április 8-áról képet ad a commendátor kézben lévő kolostor életéről. Eszerint az elhanyagolt kolostort a commendátor-püspök belülről illendően helyreállította és van a kolostornak négy szerzetese, akiket év-díjért tart (ami természetesen visszaélés a szerzetesi étellel szemben és amit ezért a vizitátorok erélyesen helytelenítettek is). Tolnai Máté pannonhalmi főapát rávette a már betegeskedő II. Ulászlót, hogy Perényi Imre nádortól vegye vissza Tihanyt és adja át a bencés rendnek. Így Tandalló János személyében újra bencés került Tihany apáti székébe. Mivel Zápolya János pártfogolta a főapát és Tandalló reformátori tevékenységét, mindketten lelkes párhívei lettek. Eppen ezért mikor Ferdinánd ellenkirály 1527 július végén megindította hadát Magyarországra, párhívei közül Devecseri Csorom András, állítólag Ferdinánd parancsára, elfoglalta Tihanyt. Ferdinánd bírósága azonban kártérítés ellenében visszatélte az apátságot Tandallónak. Mikor azonban János király visszatért ugra melléje állott, Ferdinánd hűtlenség címén „mivel a mostani apát Zápolya Jánoshoz és vele a törökhöz, a keresztény hit legádázabb ellenségéhez csatlakozott”, letette, Tihany ura Tandalló halála után azonban mégis a János-párti Benedek apát lett, aki végvári kapitány zordságával védte az apátságot, a várat és a birtokokat. Végülis összefogtak ellene a környékbeli Ferdinánd-párti főurak és elfoglalták Tihany várát, de az ostromlottaknak azzal a kikötésével, hogy szabadon távozhatnak a várból.

Tihany vár elfoglalásával a tihanyi apátság 75 évre világi kezekbe került. Címét egyes egyházi férfiak kapták meg, a jövedelem azonban hadi célokat szolgált. A török és a császári front metszéspontján fekvő végvárban a történelmünkben oly jól ismert zord végvári élet alakult ki. A hősiesség, de kegyetlen kapitányok, a zsoldot csak hébe-hóba kapó végvári vitézek között hallgatott az istendicséret, a templom löpor-raktár lett, a katonák és a környékbeliek gondozására pedig alkalmasint egy-egy domonkost vagy ferencst fogadtak. A birtokok nagyrésze elkallódott, az épületek rombadóltak, a levéltár elpusztult.

A magát is emésztő végvári vitézi élet bemutatására minden durvasága ellenére is legyen szabad idéznem az endrédi zászlós aga párbajra kihívó levelét Piski István tihanyi várkapitányhoz. Nem kevésbé kitévő ebből a végvári vitézek élete, mint Balassi végvári verseiből. Ime a levél: „Adassék az hazug, tekéletlen, hitetlen bestye ... fiának, Piski Istvánnak, Tihanya, tulajdon kezébe. Te hamis hitű, hitetlen, bestye, rossz ... fi, eb, ország kóborlója, nem Piski István, hanem ... István és ... fia az te neved volt, ezután is az legyen. Bestye, hitetlen ... fi, talánd ma tudtad, hogy én Konstantinápolyba mentem te tőled való féltében, bestye ... fia, mert utánam ilyen levelet irtál. De bestye, hitetlen... fi, ha az jégen nem lőtt, mert énnekem nem irtad és énnekem tudómra nem volt, hogy jégen kell megvinni; de immár mast értem, mi akaratod. Készen vagyok, bestye ... fi, ezelőtt is kész voltam; de te nem voltál ember hozzá, hanem rossz ... voltál. Azért ha holnap akarod, vagy holnapután akarod, én itt készen vagyok, valamikor te akarod. Én az agaságot másnak eladtam, sem bégtől, sem passátul nem tartom. Ha követtközöm is, hiszem az Istent, hogy ellent nem tart róla. Hanem így viónk, bestye, hitetlen, rossz bestye ... fi: egy korlátba ketten menjünk; sem tehozad magyar vitézek ne mehessenek, sem én hozzám török vitézek ne jöhessenek. És ott fegyverrel lehetje, foghal lehetje, mindaddig viónk, hogy egyik a másikat ki végez ez világbul ... Ez levél látván te, hitetlen eb és rossz bestye ... fi, énnekem választot adj, mely próbán és hol akarod, hogy megviunk; én is mindjára elmegyek. Isten velem! Költ Koppánybul, 2. Marcii 1589. Az te nem barátod, Ibrahim aga, az hatalmas török császár zászlós agája Endrébe.”

Az 1606-ban megkötött béke Tihanynak is békét hozott. Az ettől kezdve kinevezett már nem címzetes, hanem birtokos kanonok-apátok igyekeztek rendet teremteni: a kapitányok kezéből a kolostort kiragadni, az épületeket rendbehozni, a birtokrészeket visszaszerezni. Több-kevesebb sikerrel, mert az épületeket továbbra is a kapitány és a katonák lakták, a környékbeli kerteket, szőlőket és szántóföldeket ők használták, az apátok pedig Füreden vagy egyéb javadalmi helyükön laktak. Nevezetes dátum azonban ebből az időből 1647: a templom megszűnik löporratás lenni és 1656—60: a templom valamelyes tatarozása kincstári pénzen, hogy ne kelljen „oly sokáig a végbeli katonáknak és egyebeknek istentisztelet nélkül maradniok”.

Az 1687-iki országgyűlés határozatkép mondta ki, hogy a bencések eladományozott vagy lefoglalt birtokait eredeti céljukra vissza kell adni, viszont megváltásukért fizetni kell. A pannonhalmi főapát anyagiak híjján kénytelen volt Tihany megváltási jogát az ausztriai altenburgi bencés apátságnak átengedni. Altenburg tizezer forintot fizetett a kincstárnak, az aradi vár erődítési céljaira, ezzel 1701-ben az apátság birtokosa lett.

Akkor vette át Tihany kormányzását a német apát, aki mitsem tudott Tihany multjáról, sőt védőszentjéről sem volt tájékozódva, mikor Tihany környékén, majd a félig rombadólt monostorban is lobogtak a kuruc zászlók és Rákóczi támogatására fegyverkezett a tihanyi nép. Az apátnak menekülnie kellett. De a harc lecsillapodtával is a lakossággal való örökös küzdelem, haszon-

talán birtokpercek, a pasztorálás nehézségei keserítették az új birtokosok életét. Az első apátnak 1716-ban bekövetkezett halála után fontolóra is vették az osztrák szerzetesek azokat a terheket és nehézségeket, amelyeket nekik Tihany birtoklása okoz. A kedvező alkalmat felhasználta Göncz Celesztin pannonhalmi főapát és 1716 június 7-én megegyezett az altenburgiakkal, hogy húsz-ezer forintért átadják az apátságot a pannonhalmi főapátnak.

Jogi bonyodalmak megoldása után 1719-ben Grasso Willebald személyében újra magyar bencés lett Tihany apátja. Az új apát kétségbeejtő állapotban vette át az apátságot: mindössze két cella volt lakható, az istentiszteletet az árpádkori altemplomban kellett végezni, egyházi felszerelés nem volt, mert a meglévőt az altenburgiak magukkal vitték. De az apát nem kímélte erejét, hogy lelkipásztorokról gondoskodjék, iskolát, kápolnát emeljen, apátsági monostorát és templomát a lehetőségekhez képest helyreállítsa.

Az ujjáépítő munkásságot még nagyobb eréllyel és sikerrel folytatta Lécs Ágoston. Felépítette a tihanyi templomot és monostort és mindkettőt ellátta a szükségesekkel. Az apátsági falvak lelkipásztori gondozására, templomainak rendbehozására, egyházi felszereléssel való ellátására is sok figyelmet fordított. Egyházi érdemei mellett nem lebecsülendő, hogy felfedezte a Balaton fontosságát. Ennek jele, hogy hajókat szerzett be a rendszeres átkelés lebonyolítására, a somogyi parton váróhelyiséget épített, de még inkább az, hogy elindította Balatonfüredet a fejlődés útján.

A füredi és arácsi határszálon Tenkovic Miksának volt egy másfélholdas telke, amelyen forrás fakadt. Tenkovic fürdőházat épített a telekre és benne kazánokat és tiz fürdőkádat helyezett el. Az apátság birtok-összeírói Lécs apátsága előtt már húsz évvel tudták, hogy a Tenkovic-telek melletti apátsági birtokon is vannak savanyúvíz források, de fontosságukat nem ismerték fel. Annál inkább Lécs, aki 1743-ban a források „körét megtisztíttatván és egyet közölök oduba foglaltatván, 1743-ban közelökben egy fa-épületet emeltetett”, majd 1749-ben bérbevette a Tenkovic-féle fürdőt is. Sőt, mivel későbbi birtokosai eladósodtak és a fürdőt sem tudták jövedelmezővé tenni, a savanyúvizet a hozzá tartozó telekkel, a rajtalévő épületekkel, fürdőházakkal, vízfűző fazekakkal, asztalokkal, székekkel, ágyakkal, kerttel, ahhoz tartozó halastóval, Balatonnál 2300 rajnai forintért megvette. Ime, a nagy fürdő kicsiny kezdete!

Ha Lécs apát anyagiakban, akkor utódja, Vajda Sámuel lelkiekben restaurálta az apátságot. Maga szentéletű ember volt, akiről úgy tudták, hogy önmegtagadásból soha húst nem evett. A kolostorban és környékén nagyra szította a vallásos buzgalom tüzét, különösen a hazánkban akkor erőre kapó Jézus Szíve tisztelet terjesztésével. Bátran állíthatjuk, hogy az ujkori Jézus Szíve tisztelet legnagyobb magyar apostola. 1765-ben kezdték építeni a restaurálás alatt álló tihanyi templomban az első magyar Jézus Szíve-oltárt, XIII. Kelemen pápától privilégiumot eszközölt ki azok számára, akik ennél az oltárnál miséztek, ugyancsak XIII. Kelemen engedélyével a tihanyi bencések mondhattak zsolozsmát először Jézus Szent Szívéről, a tihanyi hívek az ő engedélyével

részesültek először teljes búcsúban Jézus Szíve ünnepein és ők alapították meg az első Jézus Szíve Társulatot is.

A vallásos és általában a szellemi élet emelése minden tettének irányítója. Ez vezeti templomdíszítő tevékenységében, épületes könyvek írásában és iratásában, írók támogatásában, szegény diákok taníttatásában. Igazsággal mondja egy korabeli vers róla: „Lába a sántának, szeme volt a vaknak, gondviselő édesatyja nyomorultnak”. Mondhatni: az ő alapította Jézus Szíve Társulattal együtt máig hat munkássága a tihanyi és környékbeli hívek buzgóságában.

A Szent Benedek rend 1802-ben való visszaállítása után, amikor tanítórenddé alakult, Tihany anyagi és szellemi erejével az eddigieknél is szorosabban kapcsolódott a rend egészébe. Külső események helyett gazdagabb lett a vallásos és kulturális élet belső történéseiben.

Az apátok közül kiemelkedett Bresztyenszki Béla, a kiváló matematikus, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a jénai minearologiai társulat tiszteletbeli tagja. Vele az új típusú bencés: a tanár és tudós típusa jelenik meg az apáti székben. Elévülhetetlen érdemei vannak Balatonfüred modernizálásában és Tihany szépítésében.

Simon Zsigmond nevét a nagy templomrestaurálás teszi különösen emlékezetessé. Ekkor festette Ebner Lajos a szentélyben az egyháziatyák csoportját, Székely Bertalan a szentélybe vezető lépcső fölé a négy evangelistát, a szentélyt a hajótól elválasztó íven Lotz Károly az Isten Bárányát, a hajóban Ebner az Assumptiót, Lotz a Szentháromságot, Székely az Apostolokat. Különösen e restaurálás óta nemcsak az 1055-ből való altemplom, de a festményeken kívül művészi falfaragványokkal is büszkélkedő hatalmas barokk felsőtemplom is drága műemlék, amely megérdemli, hogy évről-évre tízezerszámra keressék fel azok, akik nyaranta e történelmet lehelő helyen megjelennek.

Bárczi Géza

A TIHANYI ALAPÍTÓLEVÉL

Az idén van pontosan 900 esztendeje, hogy I. Endre király megalapította a Szűz Mária és Szent Anyos tiszteletére szentelt tihanyi bencés apátságot, ellátta meglehetősen nagy területen szét-szórta birtokokkal, s e tényről korának magas színvonalán álló oklevelet adott ki. Ez az esemény nemcsak az általános magyar művelődés szempontjából nevezetes, de fontos a magyar nyelv története szempontjából is. Ez az oklevél ugyanis rendkívül értékes magyar nyelvemlék, mert latin szövegébe beágyazva csaknem száz magyar szót, közszót, dülőnevet, egyéb földrajzinevet és személynevet tartalmaz, nem számítva külön szónak az összetételeket, és mellőzve a latin eredetű, latinos formájukban jelentkező személyneveket. Igaz, hogy ezek az idegen mondat szövegébe illesztett magyar szavak nem alkotnak összefüggő magyar szöveget, tehát szerkesztésről, mondatfűzésről keveset, igeragozásról stb. semmit sem árulnak el, mégis sok mindenről tudósítanak.

Legelső szövegemlékünk, a Halotti Beszéd mintegy 150 évvel későbbi, s a szövegtelen régebbi századok jóval ódonabb nyelvéről csak egyes szórványemlékek tájékoztatnak. Ezek között viszont a Tihanyi Alapítólevél igen előkelő helyet foglal el, nemcsak régisége, de viszonylagos gazdagsága miatt is. Bár vannak nála régebbi szórványemlékeink, így a X. századból Konstantinos Porphyrogenetos császár tudós munkájának magyar szórványai meg Géza fejedelem görög nyelvű oklevele, a Veszprémvölgyi adománylevél (997 előtt), de a XI. századból a Tihanyi Alapítólevelet megközelítő fontosságú, gazdagságú és megbízhatóságú forrásunk nincs, szórványai az előbbieknél sokkal számosabbak, s egyes nagyobb birtokok határainak megjelölésére számos közmagyar szót is tartalmaznak. Ilyenek pl. *ravaszkik* 'rókalyuk', *három fertő*, *bálvány*, *fekete homok*, *lovász halma*, *ó út kútja*, *nyír vége hal-mocskája*, *Fehérvárra menő had-ut* és sok más.

Száz szó önmagában nem sok, de olyan gyér adatú korban mégis jelentős mennyiség, azonfelül sok mindent elárul a magyar nyelv akkori fejlettségi fokáról. A szavak jó része ősi, finnugor szó, mint *fok*, *had*, *szád*, *három*, *szil*, *köves* stb. stb., más részük jövevényszó, tehát tanúskodik nemcsak a honfoglalás előtti török meg iráni hatásról, így török az *árok*, *dísznő*, *kút*, *körtvély*, *ölyves*, *kőrís* stb., iráni a *vásár*, de a már erősen jelentkező szláv hatásról is, így *berkenye*, *megye*, *bálvány* stb. és helynevek, mint *Tihany*, *Balaton*, *Keszthely*, személynévek, mint *Bagát*, *Vojtech* stb., sőt a latin nyelv nyomai is mutatkoznak, pl. a *thelena* 'Tolna' révhelyi nevében (középkori latin *thelonum*, *többszáma thelona* 'vám'), és igen sok személynévben, mint *Nicolaus*, *Clemens*, *Benedictus* stb.; még német személynéveket is találunk, így *Nána*, *Lutovic*. Persze e magyar szavak közül egy-kettő már nem él, mint pl. az *asavágy* 'ásott árok', másoknak jelentése azóta módosult, így a *fertő* még 'tavat' jelent, a *ravaszk* még 'rókát'.

E szavainkban azonkívül mintegy 30, részben egyszerű, részben összetett képző is jelentkezik. Ezek egy része ma is világosan fölismerhető, pl. az *-ász*, vö. *luazu*: olv. *luász*^u 'lovász' vagy az *-s*, vö. *uluues*: olv. *ülües* 'ölyves', *kues*: olv. *kües* 'köves', *fuegnes*: olv. *füenyés* 'fövenyes' stb., míg mások ma már csak lappangva jelentkeznek, az élő nyelvérek számára nem elevenek.

A szóképzésen kívül a szóösszetétel néhány típusa is előfordul, így a minősítő jelzős, mint *feheruaru* 'Fehérvár', *zilu kút* olv. *szilu kút* 'szil(fa)kút' *kürtuel fa*: olv. *kürtvél(y)fa*, és a birtokos jelzős: *sar feu*: olv. *sárfeü* 'Sárfő', *ruoz liku*: olv. *ruoszlík*^u 'ravasz lyuk, rókalyuk'.

Minthogy a szavak többször szerkezetekké is kapcsolódnak, néhány mondattani jelenség is megállapítható. Leggyakrabban persze a különféle jelzős szerkezetek szőrendjére, a birtokviszony kifejezésére vonatkozó megfigyelések. Gyakori ekkor még a jelöletlen birtokviszony, mint *ziget zadu*: olv. *sziget szád*^u 'sziget szádja', *eri itu*: olv. *er¹ it^u* 'ér itatója', stb., de már túlnyomó a mai magyarban is legáltalánosabb szerkesztésmód, mely a birtokszón birtokos személyraggal jelöli a birtokviszonyt, mint *mortis uasara kuta* 'Martos vására kútja', *bagat mezee* 'Bagát (személynév) mezeje', *aruk tue* 'árok töve' stb. stb. Nincs azonban még példa a birtokviszony legfiatalabb kifejezőmódjára (ez a Halotti

Beszédben jelentkezik először), arra, amely a birtokos jelzón is jelöli *-nak, -nek* raggal a birtokviszonyt.

Mint a fenti példák egy részében láttuk, a 3. személyű birtokos személyrag: *-a, -e, -ja* már több példában előfordul. Határozó rag csak a hová? kérdésre felelő, ma már ilyen funkciójában elavult *-á* fordul elő a *baluuana*: olv. *bálványá* 'bálványig' példában és a mai *-ra, -re* rag őseiben, a *reá* névutóban, pl. *ohut kuta rea* 'az ő út kútjáig', *munarau bukurea* 'a mogyoró bokorig', stb., *feheruuaru rea menneh hodu utu rea* 'a Fehérvárra menő had-útig'.

Mindezek a kor nagy adattalanságában becses adalékok, de legteljesebben az oklevél szórványai a magyar nyelv XI. századi hangrendszeréről, a magyar beszéd hangzásáról tájékoztatnak. Persze, a dolog természeténél fogva vannak ezen a téren homályos, vitatható pontok is, forrásunk alapján általában mégis képet alkothatunk magunknak arról, hogyan hangzott a magyar nyelv a XI. század közepén, alig egy fél emberöltővel Szent István halála után. Ami elsősorban föltűnik, az az, hogy számos szó, amely ma mássalhangzóval végződik, akkor még egy magánhangzót is mutat a mássalhangzó után, így *zadu* 'szád', *eri* 'ér', *luazu* 'lovász', *kereku* 'kerék'. Valaha szinte minden magyar szó magánhangzóra végződött. Erről tanúskodik a rokon nyelvek egyike-másika is, pl. a *vér* szó finn megjelölője *veri*, a *száz-é sata*. De e véghangzók még a mai magyarban is megtalálhatók az úgynevezett ősi ragok, képzők előtt: *vére-s, száza-n*. A XI. századig azonban e véghangzók már erősen összezsugorodtak, minden magánhangzó a szó végén *i, ü, u*-ban esett egybe, de már ezek is elnagyolt, mormolt kiejtésűek voltak, sőt sokszor már el is tűntek. A Tihanyi Alapítólevélben a szavak kétharmad részének a végén már hiányzanak, és a tatárjárásig teljesen el fognak tűnni.

De összehasonlítva a beszédhangok mai rendszerét a XI. századiéval, sok egyéb, lényeges különbséget találunk. Rövid magánhangzóink között ebben a korban hiányzik még az *ö* hang, a mai *ö*-nek az előzménye az *ü* volt, pl. *tüe* (*tue*) 'töve', *kürtvél(y)* (*kurtuel*) 'körtvély', *füenyek* (*fuegnes*) 'fövényes' stb. — Ekkor volt keletkezében mai *a* hangunk. Ennek a hangnak még nincs külön betűje, egészen a XIV. század közepéig, sőt azon túl is hol *o*-val, hol *a*-val írják. Ugyanis a mai *a*, mely ekkor még az *o*-nak meg az *á*-nak csak alkalmi változata, részben *o*-ból, részben *á*-ból (= palócos *ak*) fejlődött; ez utóbbi, az *á* ekkor még gyakori hang, azóta eltűnt a köznyelvből. Mai nyelvünk többi magánhangzója már megvan, de gyakoriságuk aránya egészen más, mint ma, így gyakran találunk mai *o* helyett *u*-t, *a* helyett *o*-t, *ö* helyett *i*-t, pl. *fuk* 'fok', *humuk* 'homok', *aruk* 'árok', *ruuoz*: olv. *ruosz* 'ravasz' = róka', *brokina*: olv. *brokinya* 'berkenye', *segisti* 'Segesd' stb., vagy *ü* helyett *i*-t, pl. *fizeg*: olv. *fizegy* 'Füzegy'. — Hosszú magánhangzóink terén még lényegesebb különbségek vannak: hiányzik az *ó*, az *ö* meg az *ü*, ezek a hangok csak a XII–XIV. században fejlődtek ki nyelvünkben. — Ezzel szemben mai köznyelvünkéből (néhány idegen szót nem számítva) teljesen hiányzó *au, ou, eü*-féle kettőshangzók tarkítják, színesítik a magyar kiejtést, így *feü* (*feu*) 'fő', *ferteü* (*ferteu*) 'fertő', *gyisznaü* (*gisznav*) 'disznó', *munyorau* (*munorau*) 'mogyoró', *Opoudi* 'Apód'. E kettőshangzók a XIII–XIV. században egyszerűsödtek hosszú magánhangzókká.

Mai mássalhangzó-rendszerünk is több fontos vonásában eltér a XI. századi mássalhangzó-rendszertől. Tudjuk, hogy honfoglaló őseink nyelvében hiányzott a *c*, a *z* és valószínűleg a *ty* hang, nem beszélve a *dz*-ről meg a *dzs*-ről, hiszen e ma is igen ritka hangok a XVI. század előtt ismeretlenek a magyarban. A *c* megvan már a Tihanyi Alapítólevélben, persze csak jövevényezésben: *Kasztelic (castelic)* ‚Kesztölc‘. A *zs*-re és a *ty*-re vonatkozó példánk nincsen szövevényeinkben. — Él azonban ekkor még néhány olyan mássalhangzó, mely azóta eltűnt nyelvünkől, így az *ty*-en kívül, mely a köznyelvben *j*-vé lett, melyet azonban néhány palóc nyelvjárás megőrzött, a német *Tuch*, *Bach ch*-val jelölt hangjával körülbelül azonos mássalhangzó, valamint emennek zöngés, azaz a hangszalagok rezgésével ejtett párja, melyet talán *gh* betűkapcsolattal jelölhetünk (a nyelvtudományban szokásos jelölése mindkettőnek más). Oklevelünk mindkét hangot *h*-val írja, de egyéb forrásainkból nyilvánvaló, hogy itt *ch*, illetőleg *gh*-féle hangokról van szó. Az elsőre példa *chärm^u* (*harmu*), *három*, *cholmá* (*holma*) ‚halma‘ és több más, a másodikra *menegh* (*meneh*) ‚menő‘ *fege* (*fehe*) ‚feje‘ stb.

Persze e pár vonás közel sem meríti ki azt a sok adalékot, nyelvtörténeti fontos ismeretet, melyet oklevelünkől meríthetünk, hogy forrásunk egyéb, pl. helyesírástörténeti (erre különösen fontos kútfő!), nyelvjárástörténeti, művelődéstörténeti és sok más értékéről ne is beszéljünk.

Az ősök nyelve, mely e megsárgult, száraz pergamenről szól hozzánk, különbözik tehát hangzásban, szókénszen és nyilván egyéb vonásokban is a maitól, de azért általában nem érthetetlen számunkra, s ha Szent István kortársai föltámadnának, beszédjüket furcsállanók ugyan, de, bár kétségtelenül némi nehézséggel, általában követni tudnók és a magukénak, magyarnak éreznók. A tudós pap kezeírásában (kit egyesek a krónikákból jól ismert Miklós püspökkel azonosítanak) megörökített ősi szavakat, mondatfoszlányokat nemcsak megilletődéssel olvassuk, de nyelvünk multjára komoly, becses tanulságokat meríthetünk belőlük.

ÚTRAKELÉS

*Tökéletes vagy, épp ezért kívánlak.
Te szikrázod csak szívembe a vágyat,
Kazlak tövén a fűj is éppigy pitypalattyyol,
amint én küldöm hozzád most e dalt magamból.*

*Nem rögtönözhet felhő fényesebb csodákat,
mint arcod alkonyán ha fölgyúlnak a tájak.
Szavadra újra él, édenünk egyszervoltja,
mely gyors madár gyanánt a végtelent súrolja.*

*A mesebeli után vágytam mindig s ime
könyvedben rálapozhatok a hívogató rimre
s a szűk kis pítvarból, hol oly sokat időztem,
hangom téged követ a táguló időben.*

T ű z T a m á s